

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการออกแบบที่อยู่อาศัย:
ประสบการณ์จากชุมชนผู้มีรายได้น้อยริมคลองใน
กทม.

ณัฐวุฒิ อิศวโกวิทวงศ์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

บทคัดย่อ (Abstract)

บทความนี้มุ่งหมายที่จะสะท้อนกระบวนการทำงานเพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อย และการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมถึงบทบาทของสถาปนิกในการออกแบบที่อยู่อาศัยเพื่อชุมชน โดยอาศัยบทเรียนที่ได้รับจากประสบการณ์การทำงานร่วมกับคนในชุมชน โดยใช้กรณีศึกษาชุมชนผู้มีรายได้น้อยริมคลองในกทม. 2 แห่งที่มีบริบทที่แตกต่างกัน เพื่อนำไปสู่แนวทางการปรับปรุงชุมชนที่แตกต่างกัน โดยชี้ให้เห็นความสำคัญของมิติอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากมิติทางด้านกายภาพที่มีผลต่อการปรับปรุงชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม โดยพบว่ากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะเป็นตัวจักรสำคัญในการ "สร้างชุมชน" (Community building) อย่างไรก็ตามในการออกแบบนั้น ประเด็นที่ผู้ออกแบบสถาปนิก จะต้องพิจารณาร่วมอย่างระมัดระวัง ได้แก่ ประเด็นด้านการเงิน สังคมวิทยา และการเมืองในชุมชน

คำสำคัญ: (Key Word)

การออกแบบชุมชนผู้มีรายได้น้อย, การมีส่วนร่วม, กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม, ความขัดแย้งในชุมชน

ABSTRACT

This paper aims to illustrate the working and community participatory process as well as the role of architects and urban designers in urban poor housing design derived from author's experience through some upgraded low-income housing projects in Bangkok. Two cases are comparatively similar and different context which finally direct to each particular housing development guideline. The paper argues that other dimensions apart from physical significantly influence substantive outcomes. The learning experience among different involved parties can become one of the effective tools to conduct strong sense of belonging as well as community building. There are several concerns in design, which

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

architects and urban planners/ designers should not neglect and for low-income community those are economic, political and sociological considerations.

KEYWORDS : Low-income housing design, Community participation, Social learning, conflict resolution and mediation

1. บทนำ

ปัจจุบันพบว่าในกรุงเทพมหานครนั้น มีการบุกรุกตั้งถิ่นฐานของผู้มีรายได้น้อยเป็นจำนวนมาก โดยหนึ่งในรูปแบบการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวได้แก่ กรณีการบุกรุกพื้นที่ริมคลอง ในอดีตการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยจัดเป็นหนึ่งในนโยบายระดับชาติในการบรรเทาความยากจนของประชาชน ที่ผ่านมารัฐทำการจัดสรรที่อยู่อาศัยให้คนเหล่านี้ภายใต้ นโยบาย การไล่รื้อชุมชนบุกรุก ซึ่งภายหลังพบว่า แนวนโยบายดังกล่าวล้มเหลวไม่อาจขจัดปัญหาการบุกรุกในการตั้งถิ่นฐานของคนจนได้ ปัจจุบันกระบวนการแก้ปัญหาดังกล่าวได้เปลี่ยนไปโดยมุ่งเน้นการเจรจากับเจ้าของที่ดิน ทั้งที่เป็นที่ดินของรัฐ รัฐวิสาหกิจ และเอกชน โดยความสำคัญของการแก้ปัญหาขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการสร้างความมั่นคงใน "กรรมสิทธิ์บนที่ดิน" ซึ่งเป็นแนวทางที่สามารถจูงใจให้ผู้มีรายได้น้อยสามารถพัฒนาสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของตนอย่างมีประสิทธิภาพ

ชุมชนริมคลองบางบัว เป็นชุมชนนำร่องกรณีการแก้ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ริมคลองเพื่อตั้งถิ่นฐานของผู้มีรายได้น้อยในเมือง ประกอบด้วยชุมชน 9 ชุมชน ทอดตัวยาว 2 กิโลเมตร ทั้งสองฝั่งคลองบางบัว ซึ่งชุมชนทั้งหมดไม่เพียงแต่เป็นชุมชนบุกรุกที่ไม่มีกรรมสิทธิ์บนที่ดินอย่างถูกกฎหมาย หากยังรุกล้ำอาคารบางส่วนลงในคลอง ซึ่งส่วนนี้เป็นเหตุผลที่ทางกรุงเทพมหานครใช้เป็นเหตุผลในการไล่รื้อชุมชน เนื่องจากเห็นว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหาน้ำท่วมในกรุงเทพมหานคร โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยริมคลองบางบัวนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการ "บ้านมั่นคง" (พอช. 2548) ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) หนึ่งในหน่วยงานที่ดูแลที่อยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อย ควบคู่กับการเคหะแห่งชาติ (ภายใต้โครงการบ้านเอื้ออาทร) โดยโครงการ "บ้านมั่นคง" นั้น พอช. ทำหน้าที่สนับสนุนสินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัย และให้การสนับสนุนระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานในชุมชนแก่ชุมชนที่มีความพร้อมที่จะปรับปรุง

สถาปนิกในฐานะผู้มีส่วนในการกำหนดลักษณะทางกายภาพของชุมชนจำเป็นที่จะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ได้แก่ เจ้าหน้าที่รัฐ นักพัฒนาจากองค์กรอิสระ (NGO) และคนในชุมชนที่มีความหลากหลาย ความต้องการและทัศนคติ เพื่อจะหารูปแบบที่เหมาะสมในการอยู่อาศัยใหม่

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

อีกทั้งยังมีหลากหลายมิติที่สถาปนิกจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องได้แก่ การเมืองระดับจุลภาค สังคมวิทยา และศักยภาพทางการเงิน-ทรัพยากร ในชุมชน โดยเป้าหมายของกรณีริมคลองบางบัวนี้ไม่เพียงแต่ต้องการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมชุมชนด้านกายภาพให้เกิดความสวยงาม และความเป็นไปได้เชิงเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังเกี่ยวเนื่องไปถึง "ความเป็นชุมชน" (Sense of Community) นั้นหมายความว่ากระบวนการออกแบบจะเปิดให้ชุมชนเข้าถึงเพื่อนำข้อมูลต่างๆ มาพิจารณาอย่างรอบด้าน จากจุดนี้ทำให้กระบวนการออกแบบเกิดขึ้นในลักษณะสื่อสารแบบปฏิสัมพันธ์ และมีรายละเอียดมากกว่าที่จะมองชุมชนเป็นวัตถุประสงค์ โดยกระบวนการออกแบบนี้สามารถแบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอนคือ 1) การแนะนำให้ออกแบบโครงการ "บ้านมั่นคง" และกระตุ้นให้ชุมชนเข้าร่วมโครงการ 2) การเก็บข้อมูลชุมชนเบื้องต้น ทั้งด้านกายภาพและสังคมเศรษฐกิจ 3) พัฒนาผังชุมชนเบื้องต้น โดยคำนึงถึงข้อจำกัดและการตัดสินใจของชุมชน และ 4) งานออกแบบลักษณะที่อยู่อาศัยที่คำนึงถึงความสามารถในการชำระเงินและความสัมพันธ์เชิงสังคมของคนในชุมชนผ่านทางกายภาพ

ความหมายของการออกแบบชุมชนจากแนวทางนี้ได้เปลี่ยนจากเดิมที่ชุมชนเป็นผู้ถูกกระทำ (object) มาเป็นผู้กระทำ (subject) โดยผู้ออกแบบ/สถาปนิกเปลี่ยนบทบาทจากการออกแบบในลักษณะ "คิดแทน" (top-down approach) มาเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ออกแบบและชุมชน (learning process) จากการรวมศูนย์การตัดสินใจ มาเป็นการเคารพผู้อื่นมากขึ้น และจากความยึดมั่นในมาตรฐานมาสู่ความสามารถในการยืดหยุ่นปรับตัวมากขึ้นหรืออาจกล่าวได้ว่า บทบาทของผู้ออกแบบชุมชนผู้มีรายได้น้อย ได้แก่ การเป็นผู้ประสาน ผู้อำนวยการความสะดวกทางด้านเทคนิค ที่ปรึกษาด้านการก่อสร้าง และผู้ประมาณราคา มากกว่าเป็นผู้ออกแบบโดยใช้โลกทัศน์กำหนดนิยม (determinist) ขณะเดียวกัน ความรู้ทางด้านสถาปัตยกรรมและการวางผัง อาทิ การวางผังการใช้ที่ดิน การกำหนดอาคารอุปโภคพื้นฐาน ตลอดจนการออกแบบพื้นที่โล่งหรือภูมิทัศน์ ยังคงเป็นหน้าที่ที่สำคัญของสถาปนิก โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสถาปนิกกับชุมชนจะสร้างมุมมองในการจัดการและความเข้าใจสังคมชุมชนผู้มีรายได้น้อย ในขณะที่ชุมชนเองก็เรียนรู้วิถีและความสำคัญของกายภาพชุมชน

นับเป็นโอกาสที่ดีที่จุดเริ่มต้นของโครงการสามารถเริ่มที่ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนสูงสุด¹ (Level of community control) จากแนวคิดของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดย เซอร์รี่ อาร์มสตรอน (Sherry Arnstein) ซึ่งคนในชุมชนมีโอกาสออกความเห็นและวิจารณ์แก้ไขงานออกแบบทางสถาปัตยกรรมและสามารถร่วมกำหนดได้เองว่าสภาพแวดล้อมแบบใดที่

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พวกเขาต้องการจะอาศัย หรือสามารถสะท้อนลักษณะชุมชน ผ่านแบบจำลองการมีส่วนร่วมของ John Abbottⁱⁱ ที่สถาบันที่เกี่ยวข้องต่างเปิดกว้าง และเห็นว่าการให้โอกาสการสร้างฉันทามติของชุมชนมีความสำคัญเป็นอันดับต้น ๆ

2. ภาคสนาม: จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ

ในการทำงานภาคสนามในลำดับแรกเริ่มจากการตั้งคณะทำงานร่วม คือ "กลุ่มทำงานเพื่อที่อยู่อาศัยชุมชนบางบัว" (กอบ.) ซึ่งประกอบไปด้วย สถาปนิก เจ้าหน้าที่ พอช. เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน (มูลนิธิชุมชนไท) นักวิชาการ และตัวแทนชุมชน โดย กอบ. จะทำงานกับชุมชนที่มีระดับความพร้อมในการเข้าร่วมโครงการก่อน (ทั้ง 9 ชุมชนริมคลองบางบัวมีระดับความพร้อมและศักยภาพชุมชนไม่เท่ากัน) และในขณะเดียวกัน กอบ. ก็ทำหน้าที่กระตุ้นและเสริมศักยภาพชุมชนที่มีความพร้อมน้อยกว่าคู่ขนานไปด้วยกัน จากชุมชนทั้งหมดนี้ 2 ชุมชนที่มีความพร้อมและมีศักยภาพสูง ได้แก่ ชุมชนสามัคคีร่วมใจ และชุมชนร้อยกรอง ซึ่งเป็นสมาชิกเครือข่ายชุมชนคลองบางบัว โดยปัจจุบันชุมชนทั้งหมดบุกรุกอยู่บนที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ วัตถุประสงค์ที่เครือข่ายชุมชนคลองบางบัวต้องการร่วมโครงการ "บ้านมั่นคง" เพราะทางหนึ่งเพื่อให้ชาวชุมชนตระหนักถึงความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดินของตนเอง เนื่องจากเป็นพื้นที่บุกรุก ดังนั้นสิ่งที่เครือข่ายชุมชนคลองบางบัวเร่งทำคือการเปิดเจรจากับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เพื่อทำสัญญาเช่าที่ดินระยะยาวอย่างถูกต้อง ในขณะเดียวกันเครือข่ายชุมชนคลองบางบัวต้องสร้างความมั่นใจต่อ พอช. ในฐานะคนกลางที่เชื่อมระหว่างชุมชนและเจ้าของที่ดิน ว่าชุมชนสามารถพึ่งตัวเองเรื่องที่อยู่อาศัยได้ โดยชุมชนที่มีศักยภาพตามเกณฑ์ของ พอช. จะได้รับการพิจารณาเรื่องสินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัย ดังนั้นชุมชนจะต้องจัดเตรียมแผนการพัฒนาที่อยู่อาศัยของตนเองเสนอต่อทั้งสองหน่วยงาน ไม่เพียงแต่เฉพาะเชิงกายภาพ หากรวมถึงกระบวนการจัดการการเงินและหนี้สิน ภายหลังการได้รับสินเชื่อ ประเด็นการจัดการความเสมอภาคในชุมชน ตลอดจนมิติทางสิ่งแวดล้อม เป็นขั้นตอนการทำงานภาคสนามต่อไปตามทฤษฎีการพัฒนาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยⁱⁱⁱ ดังนี้

2.1 การสำรวจความต้องการเบื้องต้นของชุมชน

กอบ. ทำการสำรวจเบื้องต้นในชุมชน ได้แก่ การประเมินสภาพอาคาร และลักษณะอาคารทั้ง 9 ชุมชน ที่เป็นสมาชิกเครือข่ายชุมชนริมคลองบางบัว โดยวัตถุประสงค์ของการสำรวจ 3 ประการ คือ ประการแรก เพื่อเป็นการนำเสนอโครงการบ้านมั่นคงให้ชาวชุมชนได้เข้าใจโดยทั่วกัน และกระตุ้นให้ชุมชนตัดสินใจร่วมโครงการ เนื่องจากผู้ที่เข้าใจโครงการใน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์อื่นใด

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ตารางที่ 1: ลักษณะกายภาพและข้อมูลเปรียบเทียบของชุมชนนำร่องสองชุมชน

ข้อมูลชุมชน	ชุมชนสามัคคีร่วมใจ	ชุมชนร้อยกรอง
▪ จำนวนหลังคาเรือน	121 หลัง	126 หลัง
▪ แนวทางการปรับปรุง	Reconstruction	Reblocking
▪ จำนวนธุรกิจหอพัก ห้องเช่า บ้านเช่า	5 หลัง	40 หลัง
▪ จำนวนหลังคาเรือนที่ล้ำแนวคลอง	38 หลัง	40 หลัง
▪ ขนาดพื้นที่ชุมชน	6.25 ไร่	8 ไร่
▪ แนวทางการใช้ที่ว่างสาธารณะ	15%	10%
▪ ลักษณะที่อยู่อาศัย	ห้องแถว 2-3 ชั้น ทั้งหมด	บ้านเดี่ยวสมทวเฮาส์ 2-3 ชั้น
▪ วิธีการจัดสรรที่ดิน	หารแบ่งตามจำนวนหลังคาเรือน เท่าๆ กัน เฉลี่ยครอบครัวละ 35 ตารางเมตร	แบ่งสรรที่ดินไม่เท่ากัน อาศัยหลักไม่ให้เกิดการรื้อถอน อาคารเดิม หรือทำให้น้อยที่สุด
▪ สาธารณูปโภคที่เสริมโครงการ	ที่ทำการชุมชน ศูนย์เลี้ยงเด็กเล็ก สนามเด็กเล่นและสนามกีฬาชุมชน	ที่ทำการชุมชน

ที่มา: การสำรวจของ กอบ. 2547

ตารางที่ 1 ได้แจกแจงข้อมูลของสองกรณีศึกษา คือชุมชนสามัคคีร่วมใจและชุมชนร้อยกรอง ภายหลังจากที่ กอบ. ได้ลงพื้นที่ปฏิบัติการ โดยทั้งสองชุมชนนี้มีลักษณะพื้นฐานทางกายภาพที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งในจำนวนครัวเรือน ขนาดพื้นที่ชุมชน และความต้องการเบื้องต้นของชุมชนที่มีต่อสาธารณูปโภคและสาธารณูปการภายหลังการปรับปรุง แต่สองชุมชนนี้มีแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยของตนแตกต่างกัน โดยชุมชนสามัคคีร่วมใจตัดสินใจรื้อชุมชนแล้วสร้างใหม่ทั้งหมด เพื่อที่จะปรับลักษณะการถือครองที่ดินของคนในชุมชนให้เสมอภาค โดยแต่ละครัวเรือนจะได้มีขนาดที่ดินเท่า ๆ กัน (ครัวเรือนละ 35 ตารางเมตร) ส่วนชุมชนร้อยกรอง จะรื้อย้ายบ้านเรือนริมน้ำ โดยให้ไปบนที่ดินที่เหลือว่างกันกับครัวเรือนที่อยู่บนฝั่ง

จากความแตกต่างของแนวทางการปรับปรุงของสองชุมชนที่กล่าวมานั้น สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมส่วนหนึ่งที่แตกต่างกันของสองชุมชน กรณีของชุมชนสามัคคีร่วมใจนั้น ผู้นำมีบทบาทสำคัญในการชี้แนะแนวทางการปรับปรุง โดยให้น้ำหนักความสำคัญของขนาดที่ดินและความเสมอภาคในการปันส่วนที่ดิน โดยไม่คำนึงถึงว่าใครอาศัยอยู่ในชุมชนมาช้าเร็วแตกต่างกัน ในทางกลับกันบทบาทผู้นำในชุมชนร้อยกรองเป็นบทผู้ประสานประโยชน์หรือประนีประนอม โดยต้องการที่จะประสานประโยชน์

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ทุกฝ่ายเพื่อมิให้เกิดความขัดแย้ง โดยแนวทางหลักคือการปรับปรุงควรจะต้องให้เกิดการรื้อถอนน้อยที่สุด เพื่อมิให้เกิดการใช้สินเชื่อกินมากเกินไป นอกจากนี้จำนวนบ้านเช่ายังเป็นตรรกะที่สำคัญในการบ่งบอกถึงแนวทางแก้ปัญหาที่แตกต่างกันของสองชุมชน โดยส่วนหนึ่งนั้น ชุมชนสามัคคีร่วมใจที่มีปัญหาเรื่องบ้านเช่าน้อยกว่า สามารถนำมาซึ่งวิธีการเฉลี่ยที่ดินเท่ากัน เนื่องจากอำนาจต่อรองของสมาชิกในชุมชนมีเหนือผลประโยชน์บ้านเช่าหอพัก ในขณะที่ชุมชนร้อยกรงที่มีธุรกิจ บ้านเช่า หอพัก จำนวนมาก ทำให้การรื้อย้าย กระทบต่อผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้ ดังนั้นแนวทางที่ชุมชนเสนอนั้นโดยเนื้อแท้แล้ว เป็นผลผลิตของการต่อรองเชิงอำนาจและการจัดการความขัดแย้งในชุมชนนั่นเอง ซึ่งข้อมูลเหล่านี้สถาปนิกนักวางผังต้องคำนึงถึงในการกำหนดลักษณะทางสถาปัตยกรรมและการออกแบบผังชุมชน

2.2 ยุทธศาสตร์และเครื่องมือในการทำงาน

กอบ. ได้อาศัยแนวทางดังต่อไปนี้เป็นยุทธศาสตร์การทำงานกับทุกชุมชนริมคลองบางบัว ได้แก่ ประการแรก การเปิดเวทีเรื่องบ้าน เพื่อให้ข้อมูล ข่าวสาร และการสื่อสารพูดคุยกับสมาชิกในชุมชนเกี่ยวกับโครงการประการที่สอง การสร้างเครือข่ายภายในชุมชนและระหว่างชุมชนที่เน้นคณะทำงานมากกว่าเพียงโครงสร้าง และประการที่สาม คือ การทำงานร่วมกับชุมชน โดยให้ความสำคัญลงไปในระดับสมาชิก จากเดิมที่ทำงานผ่านตัวแทนชุมชน โดยแนวทางการปฏิบัติการมีรายละเอียดดังนี้ คือ

ก) การใช้เวทีชุมชน

การทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับโครงการ “บ้านมั่นคง” ถือเป็นยุทธศาสตร์อย่างแรก เนื่องจากชุมชนผู้มีรายได้น้อยได้รับความกดดันจากข่าวเกี่ยวกับการไล่รื้อบ้านเรือนเสมอมา โครงการนี้ในเบื้องต้นจึงถูกเข้าใจจากชุมชนว่าเป็นหนึ่งในเครื่องมือขจัดชุมชนของรัฐ เช่นกัน การทำเวทีชาวบ้านหลายครั้ง ก็เพื่อให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของที่อยู่อาศัย ให้ชาวชุมชนตระหนักถึงสถานภาพอันไม่มั่นคงของตน ซึ่งความคิดของคนในชุมชนก็ไม่ได้เป็นเนื้อเดียวกัน บางกลุ่มเห็นด้วยกับโครงการ ในขณะที่บางกลุ่มนั้นไม่เห็นด้วย เนื่องจากพวกเขา รู้สึกว่าเขาอยู่มานานแล้วก็ยังไม่มีความสำเร็จ สิ่งที่ได้จากการทำเวทีชุมชนอีกประการหนึ่ง คือ การค้นหาคนทำงานและการสร้างกลุ่มทำงานเรื่องที่อยู่อาศัยในชุมชน และการสร้างเครือข่ายข้ามชุมชน ซึ่งในขั้นต่อไปจะนำไปสู่การสร้างคณะกรรมการเพื่อที่อยู่อาศัยในชุมชนและการสร้างกลุ่มออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นกลไกหลักเรื่องที่อยู่อาศัยในการเชื่อมกับคณะทำงานเครือข่ายชุมชนริมคลองบางบัวที่ทำงานในด้านอื่น ๆ แล้ว เช่น ผู้สูงอายุ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

การศึกษา กลุ่มอาชีพ โดยให้กิจกรรมการปรับปรุงชุมชนเป็นเสมือนแรง
เหวี่ยงให้เกิดการพูดคุยในชุมชนทุกๆชุมชนมากยิ่งขึ้นอันเป็นส่วนสำคัญใน
การเพิ่ม“ทุนชุมชน” (Neighborhood capital)^{ix}

ข) การสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านเครือข่ายชุมชนและสถาบัน

เครื่องมือที่ได้ผลอีกประการที่จะกระตุ้นให้ชุมชนเห็น
ความสำคัญของการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของตนได้แก่ การสร้าง
กระบวนการเรียนรู้ข้ามชุมชนและสถาบันต่าง ๆ เพราะลำพังการบอกเล่า
โครงการให้ชุมชนไม่อาจให้ชุมชนเข้าใจโครงการอย่างครบถ้วน ตัวอย่าง
ความสำเร็จจากของจริงช่วยให้ชุมชนเห็นความสำคัญของการปรับปรุงที่
อยู่อาศัยได้ง่ายขึ้น อีกทั้งก่อให้เกิดความเชื่อมั่นต่อคนในชุมชนโดยรวม
ดังนั้นเครือข่ายชุมชนริมคลองบางบัวจึงเป็นกลไกสำคัญในการขยายวงการ
ความร่วมมือสู่ เครือข่ายคลอง กทม. ทำให้เครือข่ายผู้มีรายได้น้อยริมคลอง
เกิดพลังในการต่อรองและเป็นการเพิ่มอำนาจผู้มีรายได้น้อยในการ
แก้ปัญหาที่อยู่อาศัยอีกทาง อย่างน้อยที่สุดได้แก่การเจรจาเพื่อขอเช่าที่ดิน
ระยะยาว (โดยหลักการคือ 20-30 ปี) การเรียนรู้ข้ามชุมชนมีความสำคัญมาก
ในฐานะที่สะท้อนให้เห็นความร่วมมืออย่างกว้างขวาง ทำให้ชุมชนไม่รู้สึกรว่า
ถูกโดดเดี่ยวในการทำโครงการ นอกจากนี้การเรียนรู้ยังขยายวงออกสู่
สถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการท้องถิ่น และหน่วยงานรัฐเจ้าของพื้นที่
อีกด้วย

ค) การกำหนดยุทธศาสตร์การทำงานในรายละเอียดด้าน
สถาปัตยกรรม^{xii}

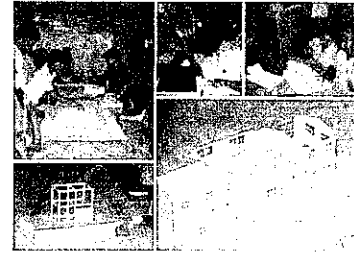
ประเด็นที่ กอบ. เน้นในการทำงานออกแบบร่วมกับชุมชนมี
ด้วยกัน 3 ประเด็น คือ การกำหนดประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญ การ
แบ่งกลุ่มย่อยเพื่อการออกแบบชุมชน โดยอธิบายถึงวิธีการทำงานเชิงลึกกับ
คนในชุมชน และ การตระหนักถึงข้อจำกัดในการออกแบบ

▪ การกำหนดประเด็นที่ให้ความสำคัญลักษณะที่อยู่อาศัยของ
ชุมชนผู้มีรายได้น้อย พื้นที่ใช้สอยเป็นประเด็นที่ถูกพิจารณาในลำดับแรก
ตัวอย่างเช่น พื้นที่ส่วนกลางของบ้านจะต้องเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ที่รองรับ
ความต้องการของสมาชิกในครอบครัวได้ เนื่องจากชุมชนมีขนาดครัวเรือน
ค่อนข้างใหญ่ และแต่ละครอบครัวมีพื้นที่จำกัด (พบว่าบางครัวเรือนมีขนาด
9 คนที่ต้องอาศัยในพื้นที่ 35 ตารางเมตร ในกรณีชุมชนสามัคคีร่วมใจ) การ
แก้ปัญหาโดยการเพิ่มพื้นที่ใช้สอยทางแนวตั้ง เป็นการแก้ปัญหาในการ
ออกแบบเบื้องต้น นอกจากนี้อาชีพยังมีส่วนสำคัญในการกำหนดกิจกรรมใช้
สอย ตัวอย่างเช่น ชาวชุมชนบางส่วนประกอบอาชีพรับรถจักรยานยนต์
รับจ้าง และหาบเร่แผงลอย ข้อมูลเหล่านี้เป็นตัวกำหนดโปรแกรมการ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ออกแบบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งจะแตกต่างกับการออกแบบแฟลต หรือ อาคารชุดที่ผ่านมาซึ่งล้มเหลวในการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย^{xii} ทั้งนี้เพราะที่ผ่านมามีไม่ได้ให้ความสำคัญกับมิติด้านสังคมเศรษฐกิจอย่างเพียงพอ

■ การแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อออกแบบชุมชนเมื่อได้ข้อสรุปเบื้องต้น ในแนวทางการปรับปรุงของชุมชนแล้ว เช่น ในชุมชนสามัคคีร่วมใจที่ชุมชนเลือกการรื้อชุมชนแล้วสร้างใหม่บนที่ดินเดิม ขึ้นต่อไปที่สถาปนิกทำงาน คือ การแบ่งกลุ่มย่อย โดยแต่ละกลุ่มย่อย ประกอบไปด้วยตัวแทนจากครัวเรือน ครัวเรือนละคน ประมาณ 10-15 ครัวเรือน ตามความสมัครใจของการจัดกลุ่ม (โดยมากชาวชุมชนจะจัดกลุ่มตามความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และคนคุ้นเคย) เพื่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคมที่พึงปรารถนาในอนาคตขึ้น หรือกล่าวอีกนัยคือ ภาพรวมของแนวทางการเรียงตัวของชุมชนเกิดจากการประกอบกันของกลุ่มความสัมพันธ์ย่อย (Cluster) ร้อยเรียงเป็นชุมชนนั่นเอง โดยกระบวนการนี้เป็นการออกแบบสองปลาย โดยด้านหนึ่งให้ความสำคัญกับกลุ่มย่อย ที่ทำงานแบบรายครัวเรือน ในขณะที่อีกด้านหนึ่งก็เป็นการหาหรือร่วมกันทั้งชุมชนหรือในระดับผู้นำชุมชน ในการกำหนดการใช้พื้นที่ส่วนกลาง และสาธารณูปโภคต่าง ๆ (ดูภาพประกอบ 1 และ 2) โดยสุดท้ายคาดหวังให้เกิดการประนีประนอมของทุกฝ่าย ในเงื่อนไขด้านข้อจำกัดทางการเงิน ความปลอดภัย และสังคม-เศรษฐกิจ (ดูภาพประกอบ 3)

ภาพประกอบ 1: การพูดคุยกลุ่มย่อย เรื่องแบบบ้านของชุมชนสามัคคีร่วมใจ

ภาพประกอบ 2: การจัดเวทีชุมชนของชุมชนสามัคคีร่วมใจเพื่อหาฉันทมติเบื้องต้นในการร่วมโครงการ "บ้านมั่นคง"

ภาพประกอบ 3: แบบร่างขั้นต้นของผังชุมชนสามัคคีร่วมใจภายหลังปรับปรุงที่เกิดจากการร่วมออกแบบของชาวชุมชนโดยความช่วยเหลือของสถาปนิก (รูปบน) และแนวทางการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของชุมชนร้อยกรองที่ใช้การปรับผังใหม่บนที่ดินเดิม โดยการรื้อย้ายบางส่วน (รูปล่าง)

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

- การตระหนักถึงข้อจำกัดในการออกแบบเนื่องจากข้อจำกัด

ด้านทรัพยากร ชุมชนทั้งสองและสถาปนิกต้องคำนึงถึงวิธีการประหยัด และหนึ่งในนั้นคือการนำวัสดุหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่โดยจะต้องจัดระบบ บัญชีวัสดุขึ้น นอกจากนี้ การบริหารงานก่อสร้างได้กลายเป็นประเด็นที่ พหุคูณกัน ตัวอย่างเช่น มีการพหุคูณกันถึงวิธีการซื้อวัสดุผ่านกลุ่มออมทรัพย์ เพราะเมื่อซื้อเป็นปริมาณมากๆราคาต่อหน่วยก็จะถูกกว่าแต่ละครัวเรือนไป ซื้อกันเอง รวมไปถึงแนวคิดในการให้ผู้ขายเสนอราคาสินค้าเข้ามา คล้าย การประมูลงาน เป็นต้น

3. การประเมินผล ข้อเสนอแนะ และบทสรุป

สถานการณ์การทำงานในขณะนี้อยู่ที่ขั้นตอนของการออกแบบ ผังชุมชนเบื้องต้นและการแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อหารูปแบบที่อาศัยในรายละเอียด ตลอดจนการแก้ปัญหาความขัดแย้งในการออกแบบและแนวคิดที่ขัดแย้งกัน ของผู้อยู่อาศัยในกลุ่มย่อย อย่างไรก็ตาม ก่อนที่จะก้าวไปสู่ลำดับต่อไปของ การออกแบบ ยังมีประเด็นที่สำคัญอื่น ๆ ที่ควรต้องพิจารณา ได้แก่

3.1 มิติด้านเทคนิค

ในประเด็นนี้ถูกคาดหมายว่าจะเป็นอีกหนึ่งปัญหาที่เมื่อผ่าน ขั้นตอนการออกแบบไปสู่ขั้นตอนการก่อสร้างแล้วนั้นจะเกิดปัญหาขึ้นไม่ มากก็น้อย เนื่องจากคนในชุมชนขาดความรู้และประสบการณ์ดูแลงาน ก่อสร้างขนาดใหญ่ในการแก้ไขข้อผิดพลาดหน้างานก่อสร้าง นอกจากนี้ คำถามเบื้องต้นคือ จะมีวิธีการอย่างไรเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดองค์กรหรือ ระบบเพื่อควบคุมคุณภาพงานให้ได้มาตรฐานได้ ตลอดจนการลดค่าใช้จ่าย ในการก่อสร้างได้แก่ การจัดการอบรมเทคนิคความรู้ในการก่อสร้างอย่าง ง่ายที่ชุมชนสามารถได้ด้วยตนเอง ตัวอย่างเช่น ในส่วนของสาธารณูปโภค ทางเดินเท้า หรือการนำวัสดุเหลือใช้ เช่น ขวดแก้ว สังกะสี แผ่นป้ายหาเสียง มาเป็นส่วนประกอบหนึ่งของอาคาร เป็นต้น โดยประเด็นทั้งหมดนี้จำเป็นต้อง นำมาหารือกันในรายละเอียดต่อไป

3.2 มิติด้านการเงิน

แนวคิดที่จะให้ชุมชนใช้แรงงานทดแทนข้อจำกัดทางการเงินเป็น หนึ่งในความคิดที่เกิดขึ้นกับ กอบ. เพื่อแก้ปัญหาความสามารถในการชำระ หนี้คืนกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งแต่ละครัวเรือนมีไม่เท่ากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวโน้มที่จะเกิดกับชุมชนสามัคคีร่วมใจ เนื่องจากการปรับปรุงชุมชนเป็น แบบรีโอแล้วสร้างใหม่ทั้งหมด ซึ่งแปลว่าโดยภาพรวมนั้น แต่ละครัวเรือนต้อง กู้ยืมสินเชื่อเป็นจำนวนมากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนร้อยกรอง ตลอดจนมีวิธีการอย่างไรในการสมทบแรงงานทดแทนเงินการกู้ยืมสินเชื่อ ไม่ให้มากเกินไป หรือให้สมดุลกับกำลังชำระหนี้คืนของแต่ละครัวเรือน เพื่อ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

หลีกเลี่ยงหนี้เสียที่อาจเกิดขึ้น โดยมาตรการในการเฝ้าระวังผลกระทบเหล่านี้ได้แก่ การพัฒนาระบบการออมทรัพย์คู่ขนานไปกับการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ให้สมาชิกในชุมชนสามารถควบคุมดูแลได้ และมีความโปร่งใส ซึ่งรวมไปถึงการที่สถาบันภายนอก เช่น พอช. (ซึ่งเป็นผู้อนุมัติสินเชื่อในอัตราดอกเบี้ยต่ำแก่กลุ่มออมทรัพย์) และสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (ที่เป็นเจ้าของที่ดิน) สามารถเข้ามาตรวจสอบ ถ่วงดุลได้

3.3 มิติด้านสังคม-เศรษฐกิจ

หนึ่งในปัญหาที่ต้องเฝ้าระวังเป็นพิเศษ และเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหลายโครงการการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อย ได้แก่ การป้องกันไม่ให้ผู้อาศัยวันนี้กลายเป็นผู้ให้เช่าช่วงหรือเป็นกลุ่มศักดินาในชุมชนใหม่ ซึ่งประเด็นนี้ต้องอาศัยกลไกการเฝ้าระวังส่วนหนึ่งจากการสอดส่องดูแลของสมาชิกในชุมชนกันเอง อีกส่วนหนึ่งได้แก่การควบคุมในระดับสถาบัน ได้แก่ การให้สิทธิเช่าของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ต่อกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน ได้แก่การให้ชุมชนเช่าทั้งกลุ่มแทนที่จะเป็นรายปัจเจกบุคคล เพื่อให้องค์กรชุมชนสามารถควบคุมสมาชิกได้ และไม่ให้เกิดการแสวงหาประโยชน์ของที่ดินในรูปแบบอื่นนอกเหนือไปจากการใช้เพื่อการอยู่อาศัยเท่านั้น

คำถามที่ตามมาคือ ในระยะยาว หลังจากที่การก่อสร้างที่อยู่อาศัยเสร็จสิ้น และเข้าอยู่อาศัยแล้ว ชุมชนจะมีสิทธิในการปรับเปลี่ยนสภาพของพื้นที่อาคารได้มากน้อยเพียงใด เนื่องจากสภาพสังคม-เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปของแต่ละครัวเรือน ตัวอย่างเช่น ในกรณีที่บ้านครัวเรือนมีสมาชิกที่เพิ่มมากขึ้น หรือ เมื่อบางครัวเรือนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และมีความต้องการทางด้านพื้นที่ใช้สอยเพิ่มขึ้น เช่น ต้องการต่อเติมบ้านของตนเอง ความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นดังกล่าว ต้องการความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการกำหนดกฎ ระเบียบ เรื่องการอยู่อาศัยร่วมกัน เพื่อไม่ให้ความต้องการของคนกลุ่มหนึ่งรบกวนสิทธิของสมาชิกที่เหลือ เช่นเดียวกับการให้สถาบันภายนอกเข้ามาช่วยกำหนดกรอบ กฎ ระเบียบ ด้วยอีกทางหนึ่ง

3.4 มิติด้านสังคมวิทยา

ทั้งสองกรณีศึกษา มีประเด็นด้านสังคมที่ต้องเฝ้าระวัง ได้แก่ การกีดกันทางสังคมกันเองภายใน (Social segregation) และความยุติธรรมในชุมชน (Equity) ซึ่งคนบางกลุ่มได้ประโยชน์ ในขณะที่บางกลุ่มไม่ได้หรืออาจสูญเสียประโยชน์ ตัวอย่างเช่น สมาชิกในชุมชนบางส่วนเป็นผู้เช่าอาศัยมาตลอด 20 ปี คำถามก็คือ เขาเหล่านี้มีสิทธิในการอยู่อาศัยในชุมชนที่จะปรับปรุงใหม่หรือไม่ ทางแก้ปัญหาคือควรเป็นเช่นไรในกรณีอย่างนี้ หรือในทาง

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
 ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้
 Vol. 5 No. 1

กลับกัน กลุ่มคนที่ไม่ได้อาศัยอยู่ถาวรในชุมชน แต่ดำเนินธุรกิจบ้านเช่า ซึ่งมีบ้านในครอบครองหลายหลังคาเรือน เขาเหล่านี้มีสิทธิและจัดเป็นสมาชิกในชุมชนหรือไม่ ถ้าเป็นหลังจากปรับปรุงแล้ว สิทธิของเขามีจำนวนเท่าไร เท่าเดิมหรือไม่ คำถามเหล่านี้ต้องการแก้ไขที่เหมาะสม โดยให้ชุมชนยังดำรงความสัมพันธ์อยู่ได้อย่างไม่แตกหัก ทราบเท่าที่ชุมชนยังไม่มี ความชัดเจนในเรื่องเหล่านี้ ย่อมถือเป็นการเสี่ยงในการอนุมัติสินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัย ซึ่งทั้ง พอช. และสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์มีบทบาทอย่างมาก ในการช่วยกำหนดเกณฑ์เหล่านี้ รวมถึงการควบคุมดูแลกลุ่มออมทรัพย์ ความโปร่งใสขององค์กรชุมชน เพื่อให้การสร้างบ้านเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างชุมชน และสิทธิของคนในชุมชนได้รับการยอมรับ

จากที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่า โครงการนี้อยู่ในขั้นเริ่มต้นของการออกแบบ สิ่งที่เราเรียนรู้จากกรณีศึกษา ชุมชนสามัคคีร่วมมือ และชุมชนร้อยกรอง ประการแรก คือผลลัพธ์ด้านรูปแบบการอยู่อาศัยของชุมชนผู้มีรายได้น้อยนั้นมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับเงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจ ในชุมชน อาทิ บทบาทผู้นำชุมชน จำนวนและขนาดธุรกิจบ้านเช่า หอพัก ความเข้มข้นของความสัมพันธ์ในชุมชน เป็นต้น ชุมชนสามัคคีร่วมมือ ซึ่งคนในชุมชนมีความร่วมมือร่วมใจมากกว่าชุมชนร้อยกรอง (ในขณะนี้) ให้ความสำคัญในสิทธิที่เท่าเทียมของสมาชิกในชุมชน หากแต่แบกรับหนี้สินจำนวนมากจากการใช้สินเชื่อ ในขณะที่ชุมชนร้อยกรอง ประสบปัญหาความขัดแย้งในชุมชนมากกว่าและกำลังหาทางออกของข้อขัดแย้งอยู่ในเวลานี้ ความเสมอภาคในชุมชนร้อยกรองอาจไม่เกิดขึ้นเท่าเทียมกับชุมชนสามัคคีร่วมมือ สิ่งที่สำคัญคือทำอย่างไรให้ทุกฝ่ายได้ที่อยู่อาศัยบนความสัมพันธ์ซึ่งอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันนี้ ประการที่สอง เมื่อความขัดแย้งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้แล้ว โดยเฉพาะโครงการนี้เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งมากยิ่งขึ้น สิ่งที่ต้องทำไม่ใช่การหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง แต่เป็นการจัดการให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกให้มีความสำคัญเหนือความขัดแย้ง ประการที่สาม ทั้งสองชุมชนยังมีความเปราะบางทั้งทางด้านการจัดการการเงิน และการจัดการองค์กรชุมชน ซึ่งต้องเร่งหาทางแก้ไขในส่วนนี้ ประการสุดท้าย บทเรียนจากกรณีศึกษาทั้งสองสะท้อนให้เห็นการทำงานออกแบบพัฒนาที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยที่ไม่ได้เริ่มจากการกำหนดพื้นที่กายภาพจากทรัพยากรและเงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับงานออกแบบทั่วไป หากแต่เริ่มจากการออกแบบพื้นที่ทางสังคม เพื่อให้สมาชิกในชุมชนรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างชุมชนผ่านเครื่องมือที่เรียกว่า “บ้าน”

กล่าวโดยสรุปแล้ว สิ่งสำคัญคือสถาปนิกและคนในชุมชนนั้น ควรเปิดใจเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้การทำงานเป็นที่พอใจแก่ทุกฝ่าย การเข้าใจ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ชุมชนว่าเป็นแหล่งการเรียนรู้อันมีค่าแทนที่จะเข้าใจว่าเป็นปัญหาคือส่วนสำคัญที่สุดในการทำงานร่วมกับชุมชน นอกจากนี้ ยังต้องตระหนักว่าการมีส่วนร่วมในการออกแบบที่อยู่อาศัยชุมชนผู้มีรายได้น้อยนั้น มีหลากหลายมิติที่ต้องพิจารณา ซึ่งแตกต่างกันในแต่ละกรณี บทความนี้สะท้อนให้เห็นจากบางชุมชนเท่านั้น ซึ่งการที่จะเข้าใจชุมชนได้อย่างละเอียดนั้น ทำได้โดยการปฏิบัติกร่วมกันกับชุมชนเท่านั้น

เอกสารอ้างอิง

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, "บ้านมั่นคง" เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ URL:

<http://www.baanmankong.com/index.php?option=displaypage&Itemid=47&op=page&SubMenu>, เรียกใช้งาน 6 มกราคม 2548

นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประชาธิปไตยกับคนจน" *มติชนรายสัปดาห์* ปีที่ 26 ฉบับที่ 9383, หน้า 6, 17 พฤศจิกายน 2545

Abbott, J., *Sharing the city: Community participation in urban management*, London, Earthscan, 1996.

Aldrich, B.C. and Sandhu, R.S., (ed.), *Housing the urban poor: Policy and practice in developing countries*, London, Zed, 1995.

Arnstein, S.R., "A ladder of citizen participation", *Journal of American Institute of Planners*, Vol. 35, No.4, 1969, p. 216-44.

Boonyabanha, S., "The urban community environmental activities project and its environmental fund in Thailand", *Environment and Urbanization* 11, No.1, 1999a, p.101-15.

Boonyabanha, S., "Citizen's network to address urban poverty in Thailand", *Manila social forum: The new social agenda for East and Southeast Asia*, November 8-12, 1999b.

Castells, M., *City, class and power*, London, Macmillan, 1978.

Douglass, M. and Friedmann, J. (eds.), *Cities for citizens*,

Fainstein, S. S., "New directions of planning theory", *Urban Affairs Review*, Vol.35, No.4, 2000, p. 451-78.

Korff, R., *Bangkok: Urban system and everyday life*, Saarbrücken, Verlag breitenbach, 1986.

Lefebvre, H., *The production of space*, (trans. by Donald Nicholson-Smith). Oxford, Blackwell, 1991.

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

Luckin, D. and Sharp, L., "Exploring the community waste sector: Are sustainable development and social capital useful concepts for project-level research?" *Community Development Journal* 40, No.1, pp.62-75, 2005

Hamdi, N. and Goethert, R., *Action planning for cities: A guide of community practice*, Singapore, Wiley, 1997.

Sandercock, L., *Towards cosmopolis: Planning for multi-cultural cities*, Chichester, West Sussex, Wiley, 1998.

Sanoff, H., *Community participation methods in design and planning*, Singapore, Wiley, 2000.

Yap, K. S., *Low-income housing in Bangkok: A review of some housing sub-markets*, Bangkok: Division of Human Settlements Development, Asian Institute of Technology, 1992.

เชิงอรรถ

¹ ผู้เขียนขอขอบคุณ อ.ประยงค์ โพธิ์ศรีประเสริฐ ที่เอื้อเฟื้อภาพประกอบและข้อมูลบางส่วนมา ณ โอกาสนี้

² หน้าที่หลักของ พอช. คือ การสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง (Community building) ในขณะที่โครงการ "บ้านมั่นคง" เป็นหนึ่งในหลายเครื่องมือที่พอช. ใช้

³ ดู Hamdi, N. and Goethert, R., *Action planning for cities: A guide of community practice*, Singapore, Wiley, 1997, pp.27.

⁴ Sherry Arnstein ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 3 ระดับ ได้แก่ การไม่มีส่วนร่วม (non-participation) และการมีส่วนร่วมเชิงสัญลักษณ์ (Degree of Tokenism) ซึ่งรวมเรียกว่า การมีส่วนร่วมเทียม (Pseudo-participation) โดยระดับที่สาม คือ ระดับการควบคุมโดยประชาชน (Degree of citizen control) จัดเป็นการมีส่วนร่วมแท้ (Genuine participation) ดูเนื้อหาเพิ่มเติมใน Arnstein, S.R., "A ladder of citizen participation", *Journal of American Institute of Planners*, Vol. 35, No.4, 1969, pp. 217.

⁵ John Abbott ได้แจกแจงลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้หลากหลาย โดยปัจจัยเหล่านั้นได้แก่ ระดับการเปิดกว้างของรัฐและระดับการแบ่งลำดับชั้นของส่วนราชการ โดยเขาได้แบ่งออกเป็น 4 แบบ ได้แก่ การไม่ให้มีส่วนร่วมโดยสิ้นเชิง การให้มีส่วนร่วมแบบสมบูรณ การสร้างฉันทามติร่วมระหว่างรัฐและชุมชน และการเผชิญหน้าระหว่างรัฐและชุมชน ดูเนื้อหา

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เพิ่มเติมใน Abbott, J., *Sharing the city: Community participation in urban management*, London, Earthscan, 1996, pp.124.

⁶ หมายถึงผู้เขียนซึ่งอยู่ในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของคณะทำงาน

⁷ ดูเพิ่มเติมใน Sanoff, H., *Community participation methods in design and planning*, Singapore, Wiley, 2000. และ Hamdi, N. and Goethert, R., *Action planning for cities: A guide of community practice*, Singapore, Wiley, 1997.

⁸ แนวทางการพัฒนาชุมชนผู้มีรายได้น้อยนั้น สามารถทำได้หลายแนว โดยพอช. ได้เสนอทางเลือกแก่ชุมชน ได้แก่ การปรับปรุงที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิม การรื้อชุมชนแล้วสร้างใหม่ในที่ดินเดิม การย้ายชุมชนไปที่ดินใหม่ โดยแต่ละแนวทางขึ้นอยู่ข้อจำกัดและศักยภาพชุมชน เช่น ความสำเร็จในการเจรจากับเจ้าของที่ดิน ความสามารถด้านเศรษฐกิจของชุมชน เป็นต้น โดยวิธีในเชิงเทคนิคสามารถดู Yap 1992 ประกอบ

⁹ ดูเพิ่มเติมใน Boonyabancha, S., "The urban community environmental activities project and its environmental fund in Thailand", *Environment and Urbanization* 11, No. 1, 1999a, p. 101-15. และ Boonyabancha, S., "Citizen's network to address urban poverty in Thailand", *Manila social forum: The new social agenda for East and Southeast Asia*, November 8-12, 1999b.

¹⁰ ดูเพิ่มเติมใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประชาธิปไตยกับคนจน" *มติชนรายสัปดาห์* ปีที่ 26 ฉบับที่ 9383, หน้า 6, 17 พฤศจิกายน 2545

¹¹ ดูเพิ่มเติมใน Luckin, D. and Sharp, L., "Exploring the community waste sector: Are sustainable development and social capital useful concepts for project-level research?" *Community Development Journal* 40, No.1, pp.62-75, 2005

¹² เครือข่ายคลองใน กทม. คือเครือข่ายผู้มีรายได้น้อยที่บุกเบิกที่ริมคลองใน กทม. จำนวน 13 คลอง โดยมีการจัดกิจกรรมพัฒนาชุมชนหมุนเวียนกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการรวมตัวกันของผู้มีรายได้น้อยที่ประสบปัญหา ร่วมกัน อย่างกรณีการรื้อไล่พื้นที่ริมคลอง เป็นต้น

¹³ เนื่องจากโครงการนี้ยังอยู่ระหว่างการดำเนินการ และยังไม่สิ้นสุดโครงการ ซึ่งในขณะที่ผู้เขียนเขียนบทความนี้ ทั้งสองชุมชนในกรณีศึกษา ดำเนินการช้า-เร็ว ไม่เท่ากัน โดยชุมชนสามัคคีร่วมใจอยู่ในกระบวนการการแบ่งกลุ่มย่อย ในขณะที่ชุมชนร้อยกรองยังไม่ได้ข้อสรุปของรูปแบบการอยู่อาศัยในรายละเอียด เนื่องจากพบปะขัดแย้งค่อนข้างมาก ทำให้เกิด

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

กระบวนการล่าช้ากว่า

¹⁴ ดูเพิ่มเติมใน Korff, R., *Bangkok: Urban system and everyday life*, Saarbrücken, Verlag breitenbach, 1986, pp. 48.

¹⁵ เนื่องจากชุมชนมีความร่วมมือ ในขณะที่เดียวกันก็มีความหลากหลายและขัดแย้ง เช่นเดียวกัน ดังนั้นเราไม่อาจเข้าใจชุมชนด้วยภาพที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ หากเป็นความเป็นเสี้ยวส่วนของความซับซ้อนและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ดูเนื้อหาเพิ่มเติมใน Douglass, M. and Friedmann, J. (eds.), *Cities for citizens*, Chichester, John Wiley & Sons, 1998., Sandercock, L., *Towards cosmopolis: Planning for multi-cultural cities*, Chichester, West Sussex, Wiley, 1998., Lefebvre, H., *The production of space*, (trans. by Donald Nicholson-Smith). Oxford, Blackwell, 1991. และ Castells, M., *City, class and power*, London, Macmillan, 1978.

ประวัติผู้เขียน

ณัฐวุฒิ อัสวโกวิทวงศ์

การศึกษา - นิเทศศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

61 พหลโยธิน, จตุจักร, กทม. 10900

email: nattawut@spu.ac.th

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้